AUT, L, 2012, p. 93-102

PROCESELE CONSTITUTIVE ALE ASPECTULUI LITERAR ROMÂNESC

Alexandru GAFTON
(Universitatea „Al. I. Cuza”, Iaşi)

The Constitutive Processes of the Literary Aspect of Romanian
Although the Romanian language possesses a remarkable unity, one could observe multiple “literary dialects” emerging in the incipient period of literary Romanian. Their existence is plausible both from the point of view of the linguist, observant of even the finest distinctions, and of the speaker, observant of more general differences, mostly at the usage level. A deeper analysis reveals how the presence of multiple, non-hierarchical cultural centres and of slight diatopic and diastratic differences, on top of a remarkable unity of the linguistic system, have contributed to the evolution of a literary aspect free of constraints and enjoying parallel developments.

Key words: *old literary Romanian, linguistic norm, diatopic and diastratic differentiations*

1. Activitatea de construcţie a unei norme literare necesită o selecţie conştientă, întemeiată pe anumite principii, operată pe calea anumitor reguli şi orientată în funcţie de anumite scopuri. Utilizatorul normei se va supune conştient normei adoptate, fiind un imitator al modelului astfel creat.

Vechiul aspect literar românesc era aşezat şi constituit, prin intermediul mai multor variante, pe temeiul graiurilor locale. Acestea erau entităţi ale aceluiaşi sistem, uşor diferenţiate între ele prin anumite particularităţi fonetice şi lexicale discontinue, nesistematic şi sporadic delimitate. Fundamental, însă, este faptul că respectivele trăsături sunt date de frecvenţa cu care anumite fonetisme, forme şi elemente lexicale ocură în vorbirea şi scrierea caracteristice unei arii lingvistice, iar nu de exclusivitatea diferenţiatoare cu care se înregistrează acele fonetisme, forme şi elemente lexicale. Aceste particularităţi de grai erau rezultatul variabilităţii naturale a formelor de manifestare ale unui sistem unic utilizat de o populaţie răspândită pe un teritoriu întins, dar lipsit de posibilităţile unei circulaţii intense, adică de contacte omogenizante şi uniformizante.

Situaţia reflectată de aspectul literar românesc în formare indică lipsa unei coerenţe ridicate, chiar în interiorul aceluiaşi text, în care aproape totul pare permis. Această realitate este dată de concurenţa variantelor şi de lipsa lor de forţă în a se impune, pe fondul sărăciei principiilor de selecţie şi de construcţie a normei, a stadiului primitiv în care acţiona imitaţia, cauza – dar şi consecinţa – fiind lipsa unei norme literare unice şi dotate cu maximă coerenţă internă. Extrăgându-şi sevele din huma limbii vii, vorbite, selectând fără a avea principii călăuzitoare închegate într-o structură, operând cu generalizări uniformizante, dar şi cedând tentaţiilor spre diversitate, încercând uneori mai degrabă să imite modele străine decât să înţeleagă construcţia şi coerenţa internă a acestora, traducătorii deschideau cu anevoinţă un drum dificil, pe care nu mai păşiseră, nici ei, nici limba română.

Vechiul aspect literar românesc mai este determinat (începând cu declanşarea proceselor iniţiatice) de contactul cu modelele străine. Prin traducere, limba română era solicitată în direcţia dezvoltării unui aspect literar eficient şi echilibrat, lucru destul de dificil întrucât ea nu-şi dezvoltase încă un aspect cult vorbit, bine marcat şi diferenţiat de aspectul vorbit popular. Activitatea de traducere a făcut vizibile neputinţele limbii – ca normă, nu ca sistem –, solicitând traducătorii şi limba în direcţia complexă a edificării unui aspect literar. Acest proces a fost de natură să augmenteze diferenţele mai sus observate, deoarece diferitele arii româneşti se aflau sub influenţa (cultă şi vie) a unor limbi, spiritualităţi şi culturi diferite (ceea ce amplifica

BDD-A6484 © 2012 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:19 UTC)

tulburările de sistem datorate interferenţelor dintre limbile în contact). Cele de mai sus schiţează situaţia în care se aflau creatorii aspectului literar ai acelei perioade.

2. În cultura română apariţia centrelor de cultură s-a făcut prin poligeneză, o autoritate unanim recunoscută lipsind. Felurite nevoi vor provoca circulaţia indivizilor ştiutori de carte şi a textelor, ceea ce va genera o oarecare deschidere a comunităţilor. Precum în cazul oricărei comunităţi care se lărgeşte vor apărea mai multe puncte de autoritate, iar ierarhia va slăbi. Activitatea concomitentă în mai multe centre relative, diferenţiate prin trăsături lingvistice intermitente, va genera mai multe modele. Acest fapt va permite coexistenţa variantelor, ceea ce va îngreuna lucrul traducătorilor şi va fi un obstacol în calea edificării unei singure norme literare unitare. Inexistenţa unei ierarhii între variantele literare apărute se va conjuga cu deschiderea grupurilor, fapt care va stimula creaţia, va afecta imitaţia, dar, mai ales, va deschide accesul elementelor provenite din alte norme – paralele sau nu. Această deschidere a cadrului îi va zdruncina limitele, va lărgi relativ brusc comunitatea, care îşi va căuta şi găsi cu greu noile limite. Tot acest proces, însă, nu semnifică nicidecum delimitarea variantelor literare, ci o complexă şi sinuoasă căutare a compromisului, o modalitate de ajustare reciprocă, desigur cu încercarea – aproape inconştientă, de sistem – de păstrare a identităţii.

De aceea chiar în interiorul unui aspect literar, vor fi identificabile şi forme care nu îl caracterizează prin frecvenţă, ci doar genetic. În sine, acestea sunt rezultatul trăsăturilor esenţiale de sistem, perfect posibile, încă neînvinse, concurente încă. Din acest motiv, rezultatele viabile pe care le constatăm sunt în firea şi după chipul acelui organism, aşa cum decurge din confruntarea cu sine în condiţiile mediului şi ale presiunii concurenţilor cu care, sub variate forme, se află în contact.

3. Privind cu atenţie nivelul lingvistic al textelor din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, remarcăm că foarte rar apar texte dotate cu un grad ridicat al unităţii şi al coerenţei aspectului literar practicat. Cazul obişnuit este acela în care, în numeroase locuri ale textului, apar - în plan concret - forme şi fonetisme care, din punctul de vedere al sistemului, reprezintă variante diacronice, diatopice şi diastratice. În plan abstract, avem a face cu posibilităţi ale sistemului care - din numeroase şi variate cauze - s-au actualizat în mod diferit în diferitele epoci, spaţii şi straturi sociale.

Scriptorii şi revizorii, aşadar, notau în acelaşi text forme şi fonetisme care astăzi pot fi socotite ca fiind asignate unor perioade revolute, altor arii lingvistice sau diferitelor aspecte ale limbii. Studiul atent al realităţii variate a textelor nu îndeamnă la a socoti acele situaţii ca efect al unor contradicţii sau inconsecvenţe, întrucât nu avem a ne raporta nici la un stadiu stabil, caracterizat de principii clare, reguli fixate, funcţionale şi care generează coerenţă internă, comportamente consecvente cu sine şi concordante cu o normă fixată, nici la coliziuni între două sau mai multe norme literare prin cele de mai sus definite.

Lucrul acesta se datorează mai mult faptului că atunci apar deodată, pe hârtie, vorbirea vie şi tendinţele de normare, oarecum şi într-o anumită măsură novatoare, dar şi conservante, prin care se tenta selectarea de elemente din limba vorbită la nivel îngrijit (şi aceasta încă în curs de edificare), poate şi prin încercarea de diferenţiere de stadiul de evoluţie atins de nivelul fonetic al limbii vorbite la un alt nivel, precum şi prin apelul la modele dobândite prin contact. Fiind în desfăşurare, procesul făcea ca principiile care guvernau întemeierea aspectului literar încă insuficient separate de cele care călăuzesc evoluţia aspectului popular - pe fondul presiunilor reciproce din interiorul limbii române, precum şi dintre limba română şi modelele străine -, să conducă la amestecul de caracteristici reflectat de vechile texte româneşti. Totodată, scrierea îndemna la reflecţie, la antrenarea factorului conştient în procesul lingvistic, la încercarea de a fundamenta principii din care să decurgă norme aplicabile. Tabloul care ni se înfăţişează decurge tocmai din lupta semiindependentă, prin care graiurile se căzneau să-şi dezvolte un aspect literar, fiecare atent la sine dar şi la celălalt, gestionând resurse interne, dar şi încercând să-şi sporească şansele de supravieţuire prin utilizarea resurselor celuilalt.

De aceea pe fondul lipsei acute a principiilor (ferme) de selecţie, la nivelul scrierii coocurenţele elementelor marcate diatopic, diacronic, diastratic pot da impresia că în secolele al

BDD-A6484 © 2012 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:19 UTC)

XVI-lea şi al XVII-lea s-ar petrece foarte multe fenomene fonetice, stagnate, parcă, timp de sute de ani. Datorită cauzelor mai sus enumerate şi în situaţia complexă mai sus schiţată, aceste elemente doar participau la discurs, se luptau între ele, cărturarii încercând cumva să construiască o normă ce-şi căuta coerenţa internă. În acele momente, apar deodată în scris, atât vorbirea vie, cât şi tendinţele de normare, oarecum creatoare[1] (mai degrabă în stare de mişcare browniană) aparţinând vorbirii cultivate, aflate ea însăşi în proces de formare. În esenţă, imaginea complexă nu a fost provocată de presupuse diferenţe funciare, ci de condiţiile neaşezate ale desfăşurării procesului: aspecte literare întemeiate pe graiuri diferenţiate, lipsa principiilor superioare şi unitare de selecţie şi operarea cu instrumente caracteristice mentalităţii de grai.

4. Fără a epuiza clasele existente sau elementele unei clase, exemplele care urmează reprezintă fidel situaţia generală reflectată de vechile texte româneşti, înregistrând coocurenţa în acelaşi text a unor variate fonetisme şi forme, uneori pe aceeaşi pagină şi chiar pe acelaşi rând, într-o stare de coprezenţă vecină cu cea de concurenţă.

Codicele Bratul (1560) prezintă un amestec destul de echilibrat al multor forme: *oameni* şi *oamini*, „dezlegatu-te-ai de *muiere*? Nu ceare *muiare*!", pluralele *năpăsti* şi *năpăste*, *întâniu*/*întâiu* (*înteiu*).

Sub aspect fonetic şi morfosintactic *Palia* de la Orăştie (1582) prezintă un evident amestec de trăsături considerate a fi aparţinătoare fie zonei nordice, fie celei sudice. În modul cel mai natural, aici se combină forme precum: *ziseşi* cu *dziseşi*, *ziseră* cu *dziseră* şi cu *dzisără*, *văzu* cu *vădzu*, *zi* cu *dzi*, *Domnedzeu* cu *Domnezeu* cu *Dumnezeu* şi cu *Dumnedzeu*, *trimease* cu *trimise* şi cu *tremise*, *strânse* cu *strinse*, *pâne* cu *pâine*, *oamini* cu *oameni*, *zice* cu *dzice* şi cu *gice*, *besadă* cu *beseadă*, *heruvimi* cu *firovimii*, *conoscu* cu *cunoscu*, şi toate acestea în proporţii slab dezechilibrate. Acelaşi text prezintă forme de gen.-dat. singular precum: *adevărăturiei*, *adevărătureei*, *adevărătureii*, *adevărăturei*, *adevărăturii*, unele coocurente pe aceeaşi pagină, vocativele *fraţilor români!* şi *fraţi românilor!*, pluralele *jigănii* şi *jiganii*, *besezi*/*besedzi* etc. Auxiliarul de viitor este prezent sub ambele forme întâlnite în epocă, atât *vei*, cât şi *veri*, imperativul negativ de persoana a doua plural poate cunoaşte atât forma în *-reţi*, cât şi cea în *-ţi*, tot imperativul procurând textului forme precum: *scrie*! şi *scriadză*!

Codex Sturdzanus, text care are mai mulţi copişti, oferă, şi el, exemple de acest fel, în porţiuni aparţinând aceluiaşi copist: *Dumnedzeu* şi *Dumnezeu*, serii precum: „preasfânta *să* rugă lu Dumnedzeu *să să* dezlege limbile lor şi *se* dezlegară", „şi iară *să* legă limba lor", „*să să* botedze", „*să se* botedze", „dereptu aceea *să* muncescu", „dereptu aceea *se* muncescu aşa", „şi *se* rugă", „preasfânta *să* rugă", „jeluiiai *să* bei şi *se* mănânci", „şi *întrăbă*" alături de „şi *întrebă*", „de *şeapte* ori în dzi şi de *şepte* ori în noapte", „Enoh *dzidi*", „Babel a fost *dzidit*" alături de „s-a părăsit *zidirea*", „Noe *zidi*", „Ninive a fost *zidit*".

Psaltirea Şcheiană atestă în egală măsură coprezenţa mai multor variante (fonetice şi gramaticale), ceea ce întăreşte ideea că *unitatea limbii* este un concept ce poate fi aplicat limbii textelor secolului al XVI-lea, cu condiţia să fie înţeles în sens larg şi nu ca uniformitate, ca rigoare paradigmatică. Este o unitate a unui alt stadiu de limbă, o unitate de sistem, nu de normă.

Alături de *Palia* de la Orăştie, de *Cronica lui Moxa* ori de *Biblia* de la Bucureşti, stau şi scrierile lui Miron Costin şi Ion Neculce, care conţin numeroase forme pentru care se constată oscilaţii de ordin fonetic. Vocalele *e*/*i* şi *o*/*u* se află într-o asemenea variaţie încât, aplicând riguros o schemă, s-ar putea deduce (fireşte că în mod greşit) că perechile în discuţie nu reprezintă decât două foneme[2].

[1] În sensul diferenţierii de stadiul de evoluţie atins de nivelul fonetic al limbii vorbite şi de întemeiere de forme diferite, uneori cu adoptarea unor modele din altă variantă literară, din diferite straturi ale limbii, chiar împrumutând elemente devenite arhaice, alteori urmând modele străine.

[2] Deşi diferit, cazul alternanţelor grafice oferă argumente în aceeaşi direcţie pe care o discutăm. Din orice perspectivă ar fi considerate, alternanţele grafice (ca având sau nu bază în alternanţele fonetice), simpla lor existenţă demonstrează caracterul nefixat al normelor, cauzele şi semnificaţiile profunde ale apariţiei şi perpetuării alternanţelor grafice aflându-se în caracterul oscilant, supus feluritelor influenţe şi feluritelor nevoi evolutive, practic în formare, atât al vechiului aspect scris al limbii române, cât şi al principiilor de la baza acestuia.

BDD-A6484 © 2012 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:19 UTC)

Textul *Îndereptării legiei* (1652) prezintă elemente caracteristice ariei nordice, dar şi elemente ce nu pot fi socotite decât regionalisme sudice, care, deja, nu aveau ce căuta într-un astfel de text, deoarece în ultima sută de ani niciun text îngrijit, provenind din Muntenia şi sud-estul Transilvaniei, nu reprodusese în cuprinsul său asemenea forme decât rarisim. Printre acestea: *dumnezăiască, să nu betejască, dă* şi *de*, pentru 'dacă' şi 'de' (către), *oraşă, mişăi, greşală, dezlegat, dăzlegate, nădăzlegat, nedăzlegaţi, se cade, să cade, nu să face, să se facă, să să chiame*, apoi „mitropolitul *pe* mitropolit hirotoneşte (...), episcopul *pre* episcop", *l-au fost sfătuit*. Chiar dacă unele dintre acestea rămân caracteristice zonei nordice (în vreme ce, pentru cele de tipul *dăzlegat*, este greu chiar de imaginat aşa ceva), nu se poate accepta că ele s-au strecurat dinspre *Cartea românească de învăţătură* (1646) spre *Îndereptarea legiei*.

Mai relevant încă, este cazul unor tipărituri, precum cele coresiene dar, mai cu seamă, *Biblia* de la Bucureşti (1688). Aceste texte, reprezentând revizii efectuate de colective sub o îndrumare aflată în mâinile unei persoane sau a unui grup foarte restrâns, nu reuşesc să atingă decât un grad relativ de unitate. *Biblia* de la Bucureşti este cel mai clar şi mai relevant exemplu de text neunitar. Este cea mai grandioasă mărturie asupra felului în care este posibil ca unul şi acelaşi text să conţină o varietate de tipuri de forme, o multitudine de posibilităţi realizate, dar şi asupra felului în care poate să arate un text creat prin compilaţia urmată de revizie, într-o epocă în care – se vede – normele locale nu mai aveau nici măcar tăria idiosincraziei, iar procesul de plămădire a unei norme literare era încă dezorientat şi lipsit de lumina şi fermitatea de traseu a principiilor. Practic, acest text aproape că nu conţine o pagină care să fie lipsită de fonetisme şi forme, unele caracteristice ariei nordice, altele caracteristice ariei sudice, într-un continuu joc al oscilaţiilor.

Desigur, după cum există texte în care prezenţa mai multor variante fonetice şi gramaticale este foarte ridicată, tot astfel există texte în care oscilaţiile au o pondere minimă. De asemenea, nu absolut toate variantele posibile la nivelul sistemului sunt prezente într-un text, şi nici nu contribuie la această situaţie toate locurile sistemului fonetic şi gramatical. Constatarea nu face decât să indice, alături de lipsa ordinei maxime, lipsa haosului, cu alte cuvinte lipsa extremelor. Deja normată într-o anumită măsură prin uz, chiar dacă nu îşi crease un aspect literar evoluat şi normat, limba nici nu se putea manifesta cu maximă incoerenţă (de altfel, este de presupus că, dacă starea de maximă normare ar fi teoretic posibilă, cea de haos total este absolut imposibilă, contrazicând principiul fundamental al limbii).

Totodată, însă - şi în mod cât se poate de semnificativ -, textele cu cea mai mare unitate sub aspectul formelor practicate sunt produse ale unora nereceptivi la particularităţile şi propunerile altor norme dialectale, concentraţi asupra propriului proces de plămădire a acesteia, relativ izolaţi de tumultul circulaţiei textelor, oamenilor şi ideilor, care se produceau în acea perioadă. Cei ce produceau astfel de texte, neavând a se conforma unei anumite norme şi unei tradiţii grafice - căci acestea abia prin actul lor se înfiripau - şi nefiind sensibili la rezultatele altora, reuşeau să îşi găsească principiile doar în normele propriului grai[1]. Desigur, scrierea se adresează unui receptor absent, deci semnifică 'comunicare şi circulaţie la distanţă', iar lipsa de raportare la produsele altora nu putea aduce decât izolarea. Această consecinţă, de altfel, este singura notabilă care se petrece în cazul unor astfel de alegeri, toate variantele care au ales o astfel de evoluţie ajungând relativ devreme la izolare şi decădere, ele (re)devenind graiuri locale.

5. Chiar dacă distincţiile care pot aduce un grad ridicat de certitudine sunt dificil de operat (tocmai datorită relaţiilor strânse dintre perechile sau seriile de forme), se poate arăta că aceste forme – aparţinând limbii române şi reperabile la nivelul întregului teritoriu românesc, dar cu frecvenţe diferite, compatibile între ele în cadrul unui aspect literar în formare –, erau recognoscibile de către creatorii textului şi de către destinatarul acestuia şi, în limite rezonabile,

[1] Poate cel mai relevant caz de text care, chiar dacă nu încearcă a se adresa neapărat unui public limitat regional, în mod conştient şi programat, pledează în direcţia păstrării particularităţilor regionale este cel reprezentat de *Sicriul de aur* (1683), al lui Ioan din Vinţ. Este greu de spus dacă avem a face cu o atitudine propriu-zis izolaţionistă sau cu promovarea diferenţelor, deoarece ar putea fi vorba şi despre întrevederea posibilităţii de a crea o normă atât de bine construită încât, apoi, să fie adoptată de către ceilalţi români.

BDD-A6484 © 2012 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:19 UTC)

erau acceptabile pentru aceştia. Deşi între aceste variante existau deosebiri la nivel de dinamică (de ordin temporal, areal sau social), în momentul în care coocură într-un text, din perspectiva celui care a scris textul, ele reprezentau variante acceptabile, îndeosebi în limitele normei sale nefixate.

În situaţiile în care, în textele provenite dintr-una, două sau mai multe arii lingvistice româneşti, se înregistrează astfel de cazuri (de fapt, aceste situaţii constituie regula vechilor texte româneşti), existenţa şi circulaţia lor – adică faptul de a fi fost selectate sau păstrate – demonstrează că, în cadrul limbii române, la vorbitori aparţinând diferitelor teritorii româneşti, fonetismele şi formele nu reprezentau elemente inalienabile de cel care le-a produs şi inacceptabile pentru cel care le receptează.

Avându-se în vedere cauze de ordin diastratic, diatopic, diacronic, eventual combinate, acceptarea în text a două tipuri de fonetisme (*s* velar şi muiat sau *z* şi *dz*, spre exemplu), a unei oscilaţii aşadar – calificabilă drept toleranţă faţă de anumite fonetisme şi forme –, indică caracterul nefixat al vechiului aspect literar al limbii române. Doar această nefixare putea conduce la acceptarea într-o anumită normă în constituire a unor elemente necaracteristice ei prin frecvenţă, chiar în condiţiile existenţei anumitor constante ale graiurilor şi variantelor literare. În esenţă, acelea erau produse ale uneia şi aceleiaşi limbi, la nivelul cult care se crea prin deschidere niciuna dintre forme nefiind socotită ca indezirabilă şi/sau de repudiat. Ceea ce pentru un anumit grai putea constitui forma cea mai frecventă, „norma" acestuia, pentru un altul putea constitui o varietate reperabilă şi acceptabilă, eventual cu o frecvenţă mai scăzută comparativ cu aceea a elementelor care constituiau „norma" sa. Cel ce revizuia un text aparţinând altei variante literare decât a sa nu poate fi considerat ca incapabil să observe diferenţele dintre fonetismele şi formele caracteristice graiului său şi cele aparţinând variantei revizuite[1]. În calitate de revizor, el ar fi operat modificările impuse de propria variantă literară, numai că propria variantă nu acţiona cu caracter imperios decât în cazul a prea puţine elemente[2]. Cunoaşterea procedeului, corelată cu faptul de a nu-l aplica mereu, indică nu lipsa simţului normei, ci inexistenţa acesteia. Un eventual efort de unificare şi de nivelare lingvistică ar fi fost strivit nu sub povara a două norme literare (dimpotrivă, două norme literare bine definite şi delimitate ar fi făcut extrem de lesnicios un astfel de proces), ci sub aceea a normei literare româneşti în formare, caracterizată de compatibilitatea elementelor concurente[3], slaba lor diferenţiere, ceea ce inducea la utilizatorii aspectului literar permisivitate şi lipsă de rigoare, de unde şi principii de selecţie oscilante şi insuficient definite.

Mult mai solicitat decât astăzi, scriptorul nu doar încerca să se conformeze unei anumite norme şi unei tradiţii grafice, ci era, în primul rând, participant la construcţia acesteia, întrucât norma şi tradiţia grafică românească se înfiripau şi prin actul său. Chiar în cazul în care acceptăm existenţa deja a unor constante, situaţiile de mai sus indică lipsa forţei acestora, întrucât anumite automatisme erau încă neformate[4].

Caracterizând nivelul lingvistic al majorităţii textelor din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, această eterogenitate fonetică şi gramaticală derivă din inexistenţa unui uz constituit pe baze spaţio-temporale şi diastratice, regularizat pe baza anumitor principii coerent închegate şi reproductibile. De aceea este imposibil să se identifice un set unitar de trăsături fonetice şi gramaticale care să fie relevant şi caracteristic pentru existenţa reală a unei norme literare. Textele acestea nu reflectă unitate internă ori la nivelul epocii decât din punctul de vedere al

[1] Nu de puţine ori, forme cu ambele fonetisme apar în text, la distanţe foarte mici unele de celelalte.

[2] Existenţa modificărilor faţă de original sau faţă de copia anterioară şi a versiunilor revăzute (uşor de constatat în cazul tipăriturilor, dar şi al unor manuscrise) demonstrează că scriptorii nu erau obedienţi faţă de textul revizuit, astfel de modificări fiind o practică obişnuită.

[3] În acest moment încă, în unul şi acelaşi grai sau variantă literară pot apărea forme concurente, fără ca acestea să se revendice neapărat de la straturi diferite de limbă identificabile ca aparţinând altui grai sau altei epoci şi, mai ales, fără ca între aceste elemente să se instaureze, deocamdată, disjuncţia.

[4] De aceea apar în scriere nu doar diversităţile dintre graiuri (dialecte literare), realitatea dinamică a unora dintre acestea, ci şi contradicţia cu fragmente din modelele succesive care nu reuşeau să se impună ca nişte unităţi coerente decât ca soluţii vremelnice.

BDD-A6484 © 2012 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:19 UTC)

sistemului, nu şi din cel al unei presupuse norme, lucru care, prin sine, este în măsură să atragă atenţia asupra inexistenţei unei norme literare, relativ constituite şi reproductibile.

În fapt, nu este vorba despre un amestec propriu-zis de forme, deoarece acest act care ar fi presupus deja existenţa unor norme şi delimitarea clară a acestora, ci despre chiar desfăşurarea procesului de constituire a aspectului literar, proces aflat într-o etapă în care amploarea acumulărilor încă nu era îngrădită de principii riguroase de selecţie culturală.

6. În esenţă, oricare ar fi cauzele pe seama cărora s-ar pune această stare de lucruri (diatopice sau diastratice), existenţa oscilaţiilor arată că fonetismele şi formele constatate sunt prezente sau acceptate la şi de către acelaşi individ deoarece astfel nu se leza un simţ al limbii pe care l-ar fi dat o normă ferm conturată sub toate aspectele. O revizie nu avea cum să epureze toate aceste elemente - abia astăzi văzute ca semn al inconsecvenţei. Ele nu contraveneau unei norme deţinute de revizor ori de copist (aşa ceva nu exista încă), deci nu aveau cum să intre în contrast cu nişte modele fixate pe criterii culturale şi, aşadar, nu constituiau mărci ale mai multor dialecte literare. În modul cel mai natural, ele aparţineau limbii române. Supuşi unor cutume şi înţelegând că limba română cunoştea variante locale în diferitele ei compartimente, traducătorii nu înţelegeau să-i aplice cu rigiditate tiparele permeabile ale propriilor cutume lingvistice.

De aceea apar în scriere nu doar diversităţile dintre graiuri (dialecte literare), realitatea dinamică a unora dintre acestea, ci şi contradicţia cu fragmente din modelele succesive care nu reuşeau să se impună ca nişte unităţi coerente decât ca soluţii vremelnice. Fără a rămâne neobservate de către vorbitor, fără a fi minimalizate de acesta, respectivele deosebiri (în grade diferite, manifeste la toate nivelurile limbii) nu constituie bariere de netrecut în calea contactelor dintre vorbitorii mai mult sau mai puţin formaţi la intersecţia dintre diferitele straturi ale limbii în evoluţie, ci solicită intens intrarea în act a proceselor de acomodare. În acest fel, la interiorul unei variante formate, se pot întâlni forme necaracteristice prin frecvenţă, ci doar genetic. În sine, acestea sunt rezultatul trăsăturilor esenţiale de sistem, perfect posibile, încă neînvinse, concurente încă.

7. Variantele literare ale vechii române decurg din vorbirea constructorilor normei, cea care, printr-un proces de înnobilare, ajunge să fie învestită cu noi valori. Fie că este vorba despre aceleaşi forme cu cele din grai, fie despre forme în chipul acelora, fie despre forme neasemănătoare, toate acestea sunt familiare simţului lingvistic al creatorilor aspectului literar, ori doar acceptabile pentru a participa la constituirea normei pe care o închegau. Orientat, mai cu seamă, de forţa unei tendinţe impuse de organele articulatorii - pentru care respectivul context reprezenta împlinirea unor tendinţe favorizate de deprinderile articulatorii şi girate de uz -, vorbitorul constructor al aspectului literar acţiona în conformitate cu logica internă a propriului uz şi cu deprinderile date de acesta. El urma propensiuni şi manifesta idiosincrazii generate de propriul univers lingvistic, marcat diatopic şi, mai ales, diastratic, deoarece dialectul literar este un produs datorat factorilor diacronici ca oricare altul, într-o măsură celor diatopici şi esenţial factorului diastratic. În fapt, el este aspectul grupului dominant, a cărui individualitate este marcată lingvistic, în primul rând faţă de propriile grupuri subalterne, apoi faţă de grupul dominant paralel şi, eventual, concurent[1]. Chiar astfel, însă, dificultăţile celor ce construiau norma literară erau destul de mari[2].

Modelele se edifică treptat, prin obişnuinţe deprinse, ajustate sau întărite prin contact, relaţionările permiţând autocunoaşterea, observarea şi asumarea particularităţilor, adoptarea de noi elemente, alcătuirea unui sistem coerent. Precum vorbitorul, grupul local se raportează la sine, la graiul regional din care consideră că face parte, dar şi la corespondente opuse sau

[1] Relaţiile şi concurenţa dintre variantele vechiului aspect literar românesc arată că acelea care au interacţionat cel mai puţin, păstrând cât mai multe caracteristici iniţiale, au devenit graiuri locale ori s-au topit în graiul regional. Dimpotrivă, variantele care au interacţionat masiv – răspândind şi acceptând limbă vorbită şi scrisă – au dăinuit până la începutul secolului al XX-lea.

[2] Sistemul fonetic al graiurilor, de pildă, este unul de variante, în vreme ce aspectul literar are a construi o relaţie de strictă corespondenţă între un sunet şi un fonem, între fonem şi grafem, proces care nu este nici instantaneu, nici lesne de condus.

BDD-A6484 © 2012 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:19 UTC)

paralele. În funcţie de anumiţi factori de natură extralingvistică, elementele necaracteristice pot fi respinse, modulate sau adoptate ca atare. Fiind vorba despre una şi aceeaşi limbă, de cadre evolutive foarte asemănătoare şi, mai ales, de o perioadă incipientă, variaţiile de la interiorul unui grai se pot lesne confunda cu cele diatopice şi diastratice.

În acel stadiu incipient, confuziile teoretice şi cele care însoţesc utilizarea unui instrument încă rudimentar şi neformat generează negreşit numeroase şovăieli şi stângăcii, cu rezultate incongruente, mai cu seamă atunci când fundamentul reprezentat de grai prezintă oscilaţii interne şi oferă posibilităţi date de felurite variaţii. Orientarea într-o direcţie sau alta nu se face neapărat în urma selecţiei ori excluderii formelor - consecinţă a unui raţionament întemeiat pe principii - deoarece elementele nu intrau într-o realitate structurată pe principii culte, şi nu avea loc o selecţie propriu-zisă, care să cearnă propunerile pe baza anumitor principii. Apariţia, la acelaşi vorbitor, a ambelor posibilităţi, eventual în cuvinte diferite, dar în contexte identice, arată că orientarea este inconştientă, ţine de tendinţe, deprinderi şi influenţe, rareori se ridică până la nivel semiconştient, şi nu conduce neapărat la închegarea în mintea acestuia a unor paradigme complexe, care să cuprindă toate cuvintele. Felul nesistematic în care oscilează opţiunea reflectă oscilaţia dintre modalitatea populară şi cea cultă, aceasta în formare şi găsindu-şi cu greu principii coerent armonizate.

Dificultăţile produse de aceste nestatornicii sunt amplificate prin contact, multe texte reflectând interferenţe şi ciocniri între diferitele norme dialectale incipiente, date de diversitatea graiurilor populare pe care dialectele literare se întemeiau şi de înseşi caracteristicile şi consecinţele ciocnirilor. Totuşi, caracterul permisiv, convertibilitatea, rămân consecinţe stimulate de contactele intense şi largi, produse ale mai multor seturi de cauze. Complexul - încrucişat - de contacte între vorbitorii diferitelor regiuni şi straturi, nu putea avea ca efect prim şi firesc - desigur, după sesizarea instantanee a diferenţelor şi asemănărilor - apariţia exclusiv a unei reacţii segregaţioniste de delimitare, ci, mai curând a unei reacţii de acomodare. De altfel, prin el însuşi, contactul favorizează şi semnalează o astfel de tendinţă, iar în realitatea profundă şi esenţială asimilarea nu este procesul prin care celălalt este aneantizat, ci doar o formă de contaminare prin care ambii supravieţuiesc, în modalităţi diferite. Totuşi, lupta cu ceilalţi poate fi câştigată doar de cel permisiv cu elementele acelora, dotat cu o mai mare capacitate asimilatorie şi favorizat de factorii extralingvistici[1] sau având abilitatea de a-i pune la lucru în favoarea sa.

8. Fiind vorbirea un act mult mai intim şi mai aparţinător de fiinţă biologică decât scrierea – scrisul fiind mediat în comparaţie cu rostirea – , lucrurile ies în evidenţă cu uşurinţă, în cazul notării în scris a limbii. Având a vehicula conţinuturi către persoane absente din spaţiul şi timpul în care se află vorbitorul, scrisul se impune nu doar ca oglindă a rostirii, ci ajunge să implice şi necesitatea de a stopa tendinţe diferenţiatoare, solicitând neglijarea anumitor deosebiri. Este unul dintre motivele pentru care limitele până la care merg deosebirile dintre scrieri sunt mult mai restrânse decât cele care privesc vorbirea.

Pe de o parte, scriptorul tinde să găsească resursele unui comportament care află şi respectă tipologii, pe de altă parte, el pare insensibil nu doar la forme pe care deja le încadrase, ci şi la forme pe care lingviştii le socotesc a nu intra în tipologiile pe care părea să şi le fi asumat. Fiind o modalitate de contact între clasele sociale, scrierea favorizează contactul pe verticală, amorsează procesul ascensional al aspiranţilor şi conduce la amestec prin contact. Contrapartea, însă, stă în faptul că cerinţele intrinseci ale scrierii facilitează receptivitatea faţă de formele necaracteristice propriei norme[2]. Astfel, norma care se structura sub pana acelor scriptori îşi găsea făgaşul cu oarecare şovăire. Scrierea nota dezvoltările regionale ale aceleiaşi limbi - care a

[1] Edificate social şi istoric, ca orice normă, cea lingvistică şi cea literară sunt componente ale normei sociale. Norma literară decurge din stratificarea socială şi culturală dar, precum graiul, constituie o formă de existenţă şi de manifestare a limbii, un alt fel de grai. Practic, graiul nu dispare, doar îşi creează un aspect literar prin instaurarea altor reguli.

[2] Lipsa barierelor în calea înţelegerii - chiar în cazul conţinuturilor exprimate prin fonetisme şi forme diferite -, lipsa constrângerilor dinspre o normă literară coerentă şi încetăţenită, adică eficienţa şi funcţionalitatea procesului, au stimulat capacitatea de a transgresa deprinderile formale, ceea ce a putut face ca diferenţierile aici discutate să-şi piardă din valoarea pe care, în mod obişnuit, ar avea-o în cumpăna vorbitorului.

BDD-A6484 © 2012 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:19 UTC)

evoluat în anumite cadre istorice, sociale şi geografice -, indicând o îmbinare particulară a reacţiilor retractil-conservatoare - de natură să contribuie la prezervarea identităţii - cu acţiunile de deschidere prin care se puneau în act procese asimilatorii şi omogenizante. Unele dintre aceste elemente s-au diferenţiat sau aveau concurenţi încă devreme, altele, însă, erau doar variante pe care o aceeaşi limbă le generase, frecvenţa lor redusă (sau în curs de scădere) într-o zonă neînsemnând şi că ele nu sunt recognoscibile ori că ar fi inacceptabile, mai ales atât timp cât nu constituiau, încă, mărcile inalienabile ale altei zone, ori forme de evitat cu orice preţ.

Ca formă de codificare a vorbirii, care prezintă tendinţa firească şi în spiritul propriei naturi, de a dobândi treptat independenţă şi de a se cristaliza în formule fixe, stabile şi imuabile - în vreme ce vorbirea, prin cea mai intimă natură a sa, tinde să varieze nestăvilit (adesea, nici funcţia de comunicare nu reuşeşte să-i pună stavile) -, scrierea începe ca formă de imitare a vorbirii şi sfârşeşte ca formă relativ autonomă care reprezintă şi manifestă principii proprii. Întrucât esenţa vorbirii tinde a fi devenirea, iar esenţa scrierii tinde a fi imuabilitatea, şi întrucât o normă cultă vorbită nu se poate întemeia pe sine (nu-şi poate preexista şi nici nu se poate edifica prin sine), devine evident faptul că o normă cultă vorbită se întemeiază şi consolidează cu ajutorul scrierii şi prin scriere. Neavând penetranţa, stabilitatea şi reperul scrierii, orice vorbire va tinde către variabilitate, indiferent de eforturile vorbitorilor, fonemul nereuşind să asigure reperele fixe pe care le oferă imaginea grafică. Toate acestea arată şi că, întemeindu-se pe vorbire şi pe formele graiurilor, normele culte incipiente decurg din procese anevoioase de depăşire a oscilaţiilor fonaţiei, de stabilire a unor principii, reguli şi căi de aplicare a acestora. Anevoinţa aceasta este mai mică în cazul limbilor care, având aspecte vorbite diatopice şi diastratice destul de bine diferenţiate, în urma manifestării anumitor factori, reuşesc să impună ca agent activ şi obiect de travaliu unul dintre acele aspecte. În aceste cazuri, limba literară rezultată şi-a găsit mai uşor formele pe care le avea de promovat şi impus, a reuşit mai uşor să identifice şi să pună în act principiile şi regulile călăuzitoare, precum şi instrumentele de aplicare a acestora.

În cazul limbii române, unitatea ridicată a sistemului, slaba diferenţiere dintre diferitele graiuri şi neierarhizarea acestora au creat premisele optime pentru ca acestea să se afle în concurenţă liberă, consecinţa fiind un proces mai dificil şi mai lent de formare a normei literare, care a pus la contribuţie numeroase elemente produse în plan local, îngreunând alegerile, precum şi constituirea principiilor, regulilor şi instrumentelor de aplicare a acestora.

9. În esenţă, etapa de constituire în care se afla aspectul literar românesc al secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea era marcată de relaţia inegală între producere şi selecţie. În acest context, materialul lingvistic (aflat în deplină conformitate cu sistemul care îl emana) a trecut treptat către un uz concurenţial. Graiurile se diferenţiau prin prea puţine mărci, pe de o parte, de asemenea vorbirea celor instruiţi de cea a vorbitorilor de grai, pe de altă parte. Toate aceste elemente aveau capacitatea de a pătrunde, de a se fixa şi de a participa la constituirea unui aspect utilizat de mai multe categorii de vorbitori, conferindu-i acestuia o slabă identitate diferenţiatoare şi recognoscibilă în comparaţie cu un alt aspect literar românesc paralel. Plecând de la un uz oscilant, caracterizat de fireşti alternanţe situate pe linia evoluţiei graiului, trecând prin aspectul vorbit al claselor superioare, şi ajungând la alternanţele date de interferenţele cu alte graiuri (produse prin contacte de tot felul, inclusiv la copiere şi tipărire), aspectul literar în constituire va purta în mod inevitabil această amprentă a eterogenităţii.

Acesta este cadrul generator de oscilaţii şi, din acest motiv, discontinuitatea lingvistică este relativă. Cauza existenţei acestor variante derivă, în primul rând, din situaţia mai sus descrisă – prin care saturaţia de coocurenţe generează concurenţă –, iar în ultimă instanţă, din caracterul procesual al normei. Edificându-se prin adiţii şi eliminări treptate, supuse nu doar unor principii cvasiimuabile, ci şi afinităţilor unei epoci, norma îşi extrage şi instituie principiile constitutive pe cale evolutivă. Esenţa unor astfel de situaţii nu mai stă în simpla concurenţă a unor cazuri particulare, ci tocmai în faptul că principiile înseşi sunt supuse jocului variabilitate / stabilitate, constituirea lor urmând aceleaşi sinuozităţi şi incoerenţe cărora le sunt supuse elementele pe care principiile sunt chemate să le ordoneze.

BDD-A6484 © 2012 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:19 UTC)

Faţă de posibilităţile numeroase pe care sistemul epocii le punea la dispoziţie în activitatea de producere concretă a paradigmelor şi a variantelor şi faţă de felul în care vorbitorii concepeau aspectul literar, în această etapă, cu principii de selecţie prea puţin conturate şi ineficiente, în mod firesc, nu existau decât sporadic urme ale eforturilor de a crea sau promova principii caracteristice unei norme literare. Totuşi, aparţinând aceleiaşi limbi, normele ce decurg din graiuri, prin natura lor intimă, nu se fixaseră la stadii de evoluţie prea deosebite, evoluţiile produse fiind variaţiile aceluiaşi trunchi comun. Această slabă diferenţiere este amplificată de slăbiciunea criteriilor de selecţie şi de presiunea scăzută necesară impunerii particularităţilor selectate – dependentă de constanţa selecţiei şi de valoarea acelui element în ochii comunităţii.

Alături de diferenţele dintre punctele de plecare ale aspectelor literare – adică de cele generate de deosebirile dintre graiurile populare –, particularităţile aspectului literar vor fi dependente şi de influenţa textelor străine din acea sferă culturală. Modelele pe care le furnizau textele străine se referă la tiparele de construcţie a materialului lexical, la tiparele sintactice şi la modalităţile de constituire a principiilor de selecţie care acţionau în cadrul normelor literare.

10. Interacţiunile dintre vorbitorii diferitelor arii lingvistice şi geografice româneşti şi procesele lingvistice fireşti au exersat mecanismele prin care limba s-a pliat acestor contacte, ceea ce a stimulat capacităţile asimilatorii, atât în direcţia adaptării elementelor primite, cât şi în cea a devenirii sistemului în spiritul elementelor asimilate. Practic, sistemul îşi recupera elementele din toate modalităţile sale de existenţă (graiuri) recombinând rezultatele diferitelor evoluţii independente. Dincolo de diacronia acestora, se producea o contopire unificatoare, prin care sistemul se autofecunda stopând evoluţiile divergente şi ajustându-şi cursul evolutiv pe un făgaş amplu, cu tendinţe de unificare. Firește, concurenţa care decurgea în mod organic din abundenţa formelor şi variantelor existente, precum şi din reorganizarea structurilor era de natură a încetini acest proces complex.

Mai mult, contactul dintre diferitele dialecte literare nu implica în mod necesar respingerea formelor diferite şi necaracteristice, amestecul de forme nesemnificând neapărat amestecul de norme. Totodată, în perioada procesului de constituire a aspectului literar, între diferitele dialecte nu exista o normă de echilibru. Acest fapt a făcut ca diferenţele să se poată dezvolta şi întări, întrucât în cadrul fiecărui subdialect existau clase de prestigiu, ce ţineau să îşi păstreze individualitatea. Cu toate acestea, intensificarea contactelor dintre diferitele grupuri componente ale aceluiaşi subdialect, precum şi între grupurile ce-şi corespundeau între diferitele subdialecte, a fost în măsură să frâneze considerabil posibilitatea evoluţiei autarhice, eventual divergente şi necorelate, a diferitelor aspecte literare incipiente. Sub acest aspect, se poate socoti că, prin evoluţiile ei pendulatorii, perioada veche a fost o etapă în care elementele limbii au interacţionat amestecându-se omogenizant, separându-se particularizator, combinându-se în proporţii diferite, colaborând şi concurând, dar mereu amânând producerea unor principii hotărâte, a unor căi de urmat clare, a unor reguli comun acceptabile.

Referinţe bibliografice:

1. Ediţii

Biblia 1688, 2001, 2002: V. Arvinte, I. Caproşu (eds.), 2. vol., Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”.

Carte românească de învăţătură 1646, 1961: ediţie critică, Andrei Rădulescu (coord.), Bucureşti, Editura Academiei.

Codex Sturdzanus 1993: Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie de text şi indice de cuvinte de Gh. Chivu, Bucureşti, Editura Academiei.

Codicele Bratul 2003: ediţie de text de Al. Gafton, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza”.

Codicele Voroneţean 1981: ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, Editura Minerva.

Îndreptarea legii 1652, 1962: Andrei Rădulescu (coord.), Bucureşti, Editura Academiei.

Noul Testament 1998: tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ştefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea înalt prea sfinţitului Andrei, arhiepiscopul Alba Iuliei, Alba Iulia.

BDD-A6484 © 2012 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:19 UTC)

Palia de la Orăştie (1582) 2005, 2007: vol. I, *Textul*, vol. II, *Studii*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza”.
Texte de limbă din secolul XVI (...) *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Braşov în anul 1563*, 1930, Ion Bianu (ed.), Bucureşti.

2. Studii

Arvinte V. 2001: *Normele limbii literare în **Biblia de la Bucureşti** (1688)*, în *Biblia 1688*, Iaşi, vol. I, p. I-CLXXXIV.
Dauzat A. 1922: *La géographie linguistique*, Paris.
Dauzat A. 1927: *Les patois. Évolution, classification, étude*, Paris.
Densusianu O. 1961: *Istoria limbii române*, ediţie de J. Byck, vol. I-II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Gheţie, I. (coord.), Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheţie, Alexandra Roman Moraru şi Mirela Teodorescu 1997: *Istoria limbii române literare Epoca veche (1532–1780)*, Bucureşti, Editura Academiei.
Ivănescu G. 1980: *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.
Ivănescu G. 1948: *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI-XII (1944-1945), p. 1-412.
Ivănescu G. 1972: *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, in „Philologica”, II, p. 5-25.
Munteanu Ştefan, Ţâra Vasile 1983: *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.
Petrovici E. 1970: *Studii de dialectologie şi toponimie*, Bucureşti, Editura Academiei.
Philippide A. 2011: *Istoria limbii române*, ediţie critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil şi Luminiţa Botoşineanu, Iaşi, Polirom.
Philippide A. 1984: *Principii de istorie a limbii*, în Alexandru Philippide, *Opere alese*, ediţie îngrijită de Gheorghe Ivănescu şi Carmen Gabriela Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei.
Puşcariu S. 1937: *Études de linguistique roumaine*, Cluj-Bucureşti.

BDD-A6484 © 2012 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:19 UTC)